

จักรวาลวิทยา : คติพระพุทธศาสนาในนิราศภูเขาทอง¹

ณัฐพงษ์ แก้วสีสด

บทคัดย่อ

คณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
ประเทศไทย
s65121109002@ssru.ac.th

บทความวิจัย
รับบทความ: 3 พฤศจิกายน 2567
แก้ไขบทความ: 24 มีนาคม 2568
ตอบรับ: 13 เมษายน 2568

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในมิติทางพระพุทธศาสนาในนิราศภูเขาทอง นิราศภูเขาทอง ผลงานของสุนทรภู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งปรากฏแนวคิดจักรวาลวิทยาที่ตามหลักทางพระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า นิราศภูเขาทองปรากฏแนวคิดจักรวาลวิทยาที่สะท้อนมุมมองทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ 1) ความเป็นอนิจจังของชีวิต การพรรณนาถึงธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสภาวะไม่เที่ยงหรือ 2) การหลุดพ้นจากสังสารวัฏการเดินทางเป็นการก้าวข้ามโลกแห่งวัฏสงสารไปสู่ความสงบสุขที่ยั่งยืนและ 3) การเวียนว่ายในสังสารวัฏ ไม่ได้เป็นเพียงการเวียนว่ายตายเกิดโดยต้องพบเจอทุกข์ สุข และความเปลี่ยนแปลงตลอดการเดินทางเท่านั้น หากแต่การยึดติดในโลกคือยึดติดสังสารวัฏ ทำให้ยังคงจมอยู่ในความทุกข์ห่างไกลจากความสุขแท้จริงคือนิพพาน

คำสำคัญ นิราศภูเขาทอง จักรวาลวิทยา พระพุทธศาสนา

¹ ส่วนหนึ่งของรายวิชา THC2304 วรรณกรรมคัดสรรในหนังสือเรียน หลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Cosmology: Buddhist Philosophy in

Nirat Phu Khao Thong

Nattaphong Keawseesod

Abstract

This research article aims to study cosmological concepts in the Buddhist dimension as reflected in Nirat Phu Khao Thong, a poem composed by Sunthorn Phu during the reign of King Rama III. The poem presents cosmological ideas that align with Buddhist principles. The findings reveal that Nirat Phu Khao Thong reflects Buddhist cosmological perspectives as follows: First, the impermanence of life (anicca): The descriptions of nature and the environment symbolize the transient and impermanent nature of existence. Second, liberation from samsara: The journey depicted in the poem represents transcending the cycle of samsara and, moving toward enduring peace and happiness. Third, the cycle of samsara: It is not merely a repetitive cycle of birth, death, and rebirth, involving experiences of suffering, happiness, and change. Rather, attachment to the world signifies clinging to samsara, which perpetuates suffering and distances one from true happiness, which is Nirvana.

Faculty of Education

Suan Sunandha University

Thailand

s65121109002@ssru.ac.th

Research Article

Received: 3 November 2024

Revised: 24 March 2025

Accepted: 13 April 2025

Keywords: Nirat Phu Khao Thong, Cosmology, Buddhism

1. บทนำ

จักรวาลวิทยา (Cosmology) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับจักรวาล ได้แก่ โครงสร้าง กำเนิด พัฒนาการ และธรรมชาติของจักรวาล โดยใช้หลักการในทางฟิสิกส์ ทฤษฎี และการสังเกตเพื่ออธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในจักรวาล ตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดอย่างอนุภาคมูลฐานไปจนถึงโครงสร้างขนาดใหญ่ของจักรวาล ซึ่งจักรวาลนั้นมีโครงสร้างที่หลากหลาย เช่น มีดาวเคราะห์โคจรรอบดวงดาว ดวงดาวถูกรวบรวมไว้ในกาแล็กซี กาแล็กซีถูกผูกเข้าด้วยกันด้วยแรงโน้มถ่วงเป็นกลุ่มก้อน และแม้แต่กลุ่มกาแล็กซีก็รวมตัวกันอยู่ในกลุ่มขนาดใหญ่ โดยคำว่า “Cosmology” และ “Cosmetology” มาจากรากศัพท์ภาษากรีกเดียวกัน คือ คำว่า “Kosmos” ซึ่งหมายถึงความกลมกลืนหรือความเป็นระเบียบ ในทางวิทยาศาสตร์ ถือว่ากาแล็กซีทั้งหมดเป็นวัตถุขนาดเล็ก จักรวาลวิทยามีความเกี่ยวข้องกับคำถามพื้นฐานที่สำคัญของมนุษยชาติ เช่น “เรามาจากไหน” “เราคืออะไร” และ “เรากำลังมุ่งหน้าไปที่ใด” จักรวาลวิทยาจึงตอบคำถามเหล่านี้โดยการอธิบายอดีต อธิบายปัจจุบัน และทำนายอนาคตของจักรวาล (Ryden, 2006, p. 1)

Harrison (2012, p. 20) กล่าวว่า จักรวาลวิทยา (Cosmology) และสังคม (Society) มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ตามคำกล่าวที่ว่า “ที่ใดมีสังคม ที่นั่นก็มีจักรวาล และที่ใดมีจักรวาล ที่นั่นก็มีสังคม” หมายความว่าจักรวาลแต่ละแห่งกำหนดประวัติศาสตร์และชะตากรรมของสังคม ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดนี้เห็นได้ชัดเจนในจักรวาลวิทยายุคแรก ซึ่งตำนานและสังคมสะท้อนซึ่งกันและกัน วิถีของเทพเจ้าและเทพธิดาคือวิถีของผู้ชายและผู้หญิง คนจิตใจทรมานสร้างเทพเจ้าที่โหดร้ายซึ่งอนุญาตให้มีพฤติกรรมโหดร้าย ส่วนคนที่รักความสงบสร้างเทพเจ้าที่รักความสงบซึ่งส่งเสริมพฤติกรรมที่สันติ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างจักรวาลวิทยาและสังคมนั้น แนวคิดที่มีอิทธิพลมากที่สุดในสังคมใด ๆ ก็คือแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับจักรวาล ซึ่งประกอบสร้างระบอบกษัตริย์ อาณาจักร และสถาปนาระบบการเมือง แนวคิดหนึ่งคือหลักแห่งความสมบูรณ์ โดยมีต้นกำเนิดมาจากระบบความเชื่อที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางว่า

จักรวาลถูกสร้างขึ้นเพื่อมนุษยชาติโดยพระเจ้าผู้สร้างผู้ใจดีที่มอบโลกที่อุดมสมบูรณ์ไม่จำกัดให้กับมนุษย์เพื่อใช้ประโยชน์

จักรวาลวิทยา (Cosmology) ในทางพระพุทธศาสนา คือการอธิบายเกี่ยวกับโครงสร้าง กำเนิด และการดำรงอยู่ของจักรวาล ในมิติที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยจักรวาลในทางพระพุทธศาสนามีมิติครอบคลุมทั้งกายภาพ จิตวิญญาณ และ กฎแห่งกรรมที่กำหนดการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ผู้หลงยึดติดในวัฏ 5 (ระวี ภาวิไล, 2543, น. 28-29) โดยเน้นว่าจักรวาลมีการขยายตัว ดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปเป็นวัฏจักรอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้จักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวพันกับความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เนื่องจากทั้งสองศาสนามีแหล่งกำเนิดที่เดียวกันและช่วงเวลาที่เคยเกี่ยวและต่อเนื่องกัน โดยแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลฉบับที่เก่าแก่ที่สุดปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งแม้ว่าการอธิบายเกี่ยวกับจักรวาลจะมีอยู่ทั้งในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา แต่คติเรื่องจักรวาลของพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความแตกต่างกันในหลายมิติ อาทิ พระพุทธศาสนาปฏิเสธอำนาจของพระพรหม ซึ่งเป็นผู้สร้างโลกของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นอกจากนี้ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อธิบายว่า จักรวาลมีการแบ่งเป็นสามส่วนคือบาตาลโลก มนุษย์โลก และสวรรค์โลก แต่ทางพระพุทธศาสนา^๑นั้น อาศัยหลักเกณฑ์สภาวะทางจิตใจในการจำแนกเป็นสามส่วน ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ เป็นต้น (ธนพล จุลกะเศียน, 2562, น. 48)

พระครูวิจิตรธรรมมาทร (เรียน ติสฺสวโร) และคณะ (2562, น. 431-434) อธิบายว่าจักรวาลในทางพระพุทธศาสนามีโครงสร้างตามหลักไตรภูมิที่แบ่งออกเป็นสามภูมิหลัก คือ กามภูมิ (โลกแห่งกาม) รูปภูมิ (โลกแห่งรูป) และ อรุภูมิ (โลกที่ไม่มีรูป) โดยแต่ละชั้นมีการแบ่งย่อยอีกหลายชั้น ซึ่งแสดงถึงระดับของจิตและผลของกรรมที่สัตว์ได้กระทำไว้ ชั้นที่หนึ่งคือกามภูมิ เป็นระดับของจักรวาลที่ประกอบด้วยสิ่งมีชีวิตที่ยังคงมีความยึดติดในกามคุณ (ความสุขทางวัตถุ) โดยแบ่งออกเป็นภูมีย่อย อาทิ มนุษย์โลก สวรรค์ทั้ง 6 ชั้น และอบายภูมิทั้ง 4 (นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน)

ชั้นที่สอง รูปภูมิ เป็นจักรวาลที่สัตว์สามารถเข้าถึงได้เมื่อบำเพ็ญสมาธิจนสามารถหลุดพ้นจากกามคุณได้ แต่ยังคงมีรูปอยู่ แบ่งออกเป็น 16 ชั้น อาทิ พรหมชั้นปาริสุทธิพรหม และมหาพรหม ซึ่งเป็นภพที่สงบกว่าและไม่มีการยึดติดในวัตถุ โดยภูมิสูงสุดคือพรหมโลก และชั้นที่สาม อรูปภูมิ เป็นภูมิที่ละเอียด ผู้บำเพ็ญสมาธิได้พัฒนาจิตจนไม่มีรูปกายหลงเหลืออยู่ มีเพียงจิตที่ละเอียด มีอยู่ 4 ชั้น ได้แก่ อากาสนัญญาตนะ (ภพที่มีแต่พื้นที่ว่าง) วิญญูญานัญญาตนะ (ภพแห่งจิตวิญญูญาณ) อาภิญญัญญาตนะ (ภพที่ไม่มีสิ่งใดเหลืออยู่) และเนวสัญญานาสัญญาตนะ (ภพที่มีสภาพจิตประณีตอย่างยิ่ง) ซึ่งถือเป็นภูมิที่สูงที่สุดในระดับโลกียะ

จักรวาลในทางพระพุทธศาสนาเป็นผลจากการเวียนว่ายตายเกิดหรือวัฏสงสาร ที่สรรพสัตว์ทุกชีวิตต้องเผชิญตามกฎแห่งกรรม โดยวัฏสงสารนี้ไม่สิ้นสุด จนกว่าจิตจะพัฒนาถึงการหลุดพ้น และการเวียนว่ายนี้มีความเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงของจักรวาล (พิน ดอกบัว, 2550, น. 311) กล่าวคือจักรวาลจะมีการขยายตัว การดำรงอยู่ และการเสื่อมสลายไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อจักรวาลหนึ่งเสื่อมลงก็จะมีจักรวาลใหม่เกิดขึ้น และสรรพสัตว์ก็จะเวียนว่าย ซึ่งจิตวิญญูญาณอาจไปสู่ระดับต่ำสุดในอบายภูมิ หรือสู่ระดับสูงสุดในการพัฒนาจิตและผลกรรม หากยังไม่หลุดพ้นจากอวิชชา (ความไม่รู้) ก็ต้องเวียนว่ายเช่นนี้ตลอดไป (กรมการศาสนา, 2525, น. 65) ทั้งนี้ความเป็นจักรวาลในพระพุทธศาสนาย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงตามวัฏจักร กล่าวคือ มีการกำเนิดขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปในที่สุด จะเห็นว่าจักรวาลเชื่อมโยงกับกฎแห่งกรรมตามที่สรรพสัตว์จะต้องเผชิญตามกรรมที่ตนได้ทำไว้ การเกิดใหม่และการไปสู่ภพภูมิต่าง ๆ ถูกกำหนดโดยกรรม จึงกล่าวได้ว่าจักรวาลในพระพุทธศาสนามีความยุติธรรมและเป็นเหตุเป็นผลโดยขึ้นอยู่กับการกระทำของแต่ละชีวิต เพราะสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต (กรมการศาสนา, 2525, น. 292) และจักรวาลวิทยาในทางพระพุทธศาสนามุ่งเน้นไปที่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตนั่นคือ

การทำให้เข้าใจถึงธรรมชาติของชีวิตและการเวียนว่ายตายเกิด เพื่อเข้าสู่กระแสแห่งการปล่อยวาง การยึดมั่นถือมั่นในชั้น 5 ที่เป็นทุกข์ กล่าวคือ นิพพาน หรือ การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร อันเป็นภาวะที่จิตวิญญาณพ้นจากความยึดมั่นในอวิชชา กิเลส และทุกข์ การตระหนักรู้ในสภาพของจักรวาลนี้นำไปสู่การดำเนินชีวิตที่มีสติ ไม่ยึดติดในวัตถุ และมุ่งสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายในสังสารวัฏหรือการหลุดไปจากวงโคจรของ “จักรวาล” (กรมการศาสนา, 2525, น. 335-338)

นิราศภูเขาทอง เป็นวรรณคดีนิราศผลงานของสุนทรภู่ หรือ พระสุนทรโวหาร กวีเอกของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้รับการยกย่องในด้านการแต่งวรรณกรรมที่ไพเราะและลึกซึ้ง สุนทรภู่แต่งนิราศภูเขาทองในช่วงต้นรัชกาลที่ 3 ประมาณปี พ.ศ. 2371 ขณะอายุประมาณ 41 ปี ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้แต่งต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในชีวิตอย่างมาก เนื่องจากไม่ได้รับราชการอีกต่อไปและต้องใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย ทำให้เนื้อหาของนิราศนี้สะท้อนถึงความรู้สึกเหงาและอ้างว้าง รวมถึงสภาวะจิตใจที่สะท้อนถึงสังขารของชีวิตที่ผู้แต่งได้ประสบ (กรมศิลปากร, 2529, น. 25-26) นิราศภูเขาทองแสดงถึงความโศกเศร้าและความรู้สึกอาลัยต่อผู้หญิงคนหนึ่งที่สุนทรภู่เคยมีความผูกพัน แต่ต้องจากกัน ซึ่งทำให้เนื้อหาของนิราศเต็มไปด้วยการรำพึงถึงความรักที่พลัดพลั้งและความเหงาในใจของผู้แต่ง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2548, น. 12-13) สะท้อนถึงการยึดมั่นในชั้น 5 ตามหลักจักรวาลวิทยาที่มีการเปลี่ยนแปลงตามวัฏจักร คือ การกำเนิด การดำรงอยู่ และการเสื่อมสลาย นิราศภูเขาทองจึงเปี่ยมไปด้วยคุณค่าในด้านวรรณศิลป์และการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกส่วนตัวที่ละเอียดอ่อน อีกทั้งยังให้ภาพสะท้อนของสังคมในอดีตและหลักปรัชญาชีวิตที่ยังคงเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาจิตใจและมุมมองของผู้อ่านจึงมีความเหมาะสมกับช่วงวัยและศักยภาพของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โดยได้รับการกำหนดเป็นหนึ่งในวรรณคดีสำหรับจัดการเรียนการสอนภาษาไทยตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการ ในช่วงชั้นที่ 3 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2561, น. 9) ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการศึกษา นิราศภูเขาทอง

จะเป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้และช่วยให้ผู้เรียนได้วิจักษ์วรรณคดีในมุมมองที่หลากหลายยิ่งขึ้น

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในมิติทางพระพุทธศาสนา ในนิราศภูเขาทอง

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เครือวัลย์ ศรีรัตนลิม (2553, น. 61-62) ได้ศึกษาและวิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏใน นิราศภูเขาทอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสุนทรภู่เพ่งผ่านความผกผัน ทุกข์ยาก และเจ็บปวดที่สุดในชีวิต ด้วยความซาบซึ้งในเรื่องของกฎแห่งไตรลักษณ์นี้อย่างลึกซึ้ง จึงสามารถถ่ายทอดออกสู่วรรณกรรมได้อย่างมีความหมายและจับใจ แสดงความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของวิถีชีวิตมนุษย์ที่ตกอยู่ภายใต้ “กฎแห่งไตรลักษณ์” ได้อย่างแจ่มแจ้ง นอกจากนี้ ยังพบว่าขณะเดินทางไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทอง สุนทรภู่ได้บรรยายลักษณะของเจดีย์ในเวลานั้นว่าทรุดโทรมอย่างมาก องค์ฐานนั้นแตกร้าวถึงเก้าส่วน และยอดเจดีย์ก็หักหลุด และพังลงมา ท่านจึงได้กล่าวเปรียบเทียบกับความไม่มั่นคงของชื่อเสียงเกียรติยศ และรวมถึงความเป็น “อนิจจัง” คือ ความไม่เที่ยง ซึ่งต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาเมื่อเกิดขึ้นหรือสร้างขึ้น ย่อมผุพังไปตามอายุของวัตถุสิ่งของนั้น ๆ เพราะเป็นอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ต้องเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ซึ่งเป็นเรื่องธรรมชาติที่สามารถพิสูจน์ได้จากสิ่งต่าง ๆ ทั้งนี้ยังรวมไปถึงความสุข ความทุกข์ ความสำเร็จ ความล้มเหลว ความสมหวัง และความผิดหวัง เป็นต้น ที่คละเคล้ากันไปตามธรรมดา

สุภาพร พลายนเล็ก (2557) ได้ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะ และไตรภูมิพระร่วง พบว่าไตรภูมิพระร่วงซึ่งเป็นวรรณกรรมทาง

พระพุทธศาสนา มีแนวคิดว่าจักรวาลดำรงอยู่เนื่องจากความเป็นไปของการกระทำของมนุษย์ ผลจากการกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์มีผลโดยตรงต่อความเป็นไปของจักรวาล ดังนั้นการกระทำและท่าทีของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติจึงส่งผลต่อความเป็นไปของจักรวาล จักรวาลเกิดขึ้นและเป็นไปตามธรรมชาติ เมื่อมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ย่อมมีการดับไป ซึ่งเป็นผลจากการกระทำของมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้กำหนดชีวิตของตนเองด้วยการเลือกกระทำการที่เหมาะสมเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์ปฏิบัติจนกระทั่งบรรลุนิพพาน อันเป็นธรรมสูงสุดมนุษย์จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ นั่นคือหลุดพ้นจากจักรวาลนี้

4. ขอบเขตข้อมูล

ข้อมูลหลักของการศึกษาในบทความนี้ นิราศภูเขาทองใช้ด้วยบทอ้างอิงจากหนังสือนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2498

5. ผลการวิจัย

นิราศภูเขาทองกล่าวถึงขณะที่สุนทรภู่ซึ่งกำลังบวชเป็นพระภิกษุ หลังจากออกพรรษาและรับกฐินในเดือน 11 แล้ว สุนทรภู่พร้อมกับ หนูพัดซึ่งเป็นบุตรชายที่ยังเด็กอยู่ได้เดินทางออกจากวัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) เพื่อไปจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เรือผ่านด่านักแพและพระบรมมหาราชวัง ผ่านตำบลและสถานที่ต่าง ๆ ตามลำดับ เช่น บางพลัด นนทบุรี ปากเกร็ด สามโคก บ้านจิ้ว ฯลฯ จนกระทั่งถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในตอนค่ำแะจอดพักค้างคืน อยู่ที่หน้า วัดพระเมรุ ครั้นรุ่งเช้าเป็นวันพระได้เดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง ซึ่งเชื่อกันว่ามีพระธาตุบรรจุอยู่ สุนทรภู่อธิษฐานขอพรพระให้ได้เกิดเป็นคนดีมีศีลธรรม มีความสุขทั้งกายและใจทุกชาติเพื่อจดหมายให้ถึงพระนิพพานในอนาคต หลังจากกราบพระ สุนทรภู่ได้พบพระธาตุในเกสรดอกบัว จึงอัญเชิญพระธาตุ ประดิษฐานไว้ในขวดแก้ววางไว้ใกล้ศีรษะ แต่รุ่งเช้าเมื่อจะบูชา

องค์พระธาตุกลับหายไปในวันนั้นเองสุนทรภู่ได้เดินทางกลับกรุงเทพฯ และมาถึง วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) ในเย็นวันเดียวกัน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา ขั้นพื้นฐาน, 2548, น. 12)

ผู้วิจัยวิเคราะห์หัตถ์บทวรรณคดีและจำแนกแนวคิดจักรวาลวิทยาในมิติทาง พระพุทธศาสนาในนิราศภูเขาทองได้ดังนี้

5.1 ความเป็นอนิจจังของชีวิต

อนิจจังหรือความไม่เที่ยงเป็นความเป็นไปโดยการเกิดขึ้น และสลายไป คือ เกิดดับ ๆ มีแล้วก็ไม่มี มีความแปรปรวน คือ เปลี่ยน แปลงแปรสภาพไปเรื่อย ๆ และเป็นของ ชั่วคราว อยู่ได้ชั่วคราว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2564, น. 540) ดังที่กล่าวไปแล้วว่าแนวคิดจักรวาลวิทยาคือการขยายตัว ดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปเป็นวัฏจักรอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของจักรวาลซึ่งสอดคล้องกับหลัก อนิจจังในมิติของพระพุทธศาสนา ดังนั้นความเป็นอนิจจังตามแนวคิดจักรวาลวิทยา สะท้อนชัดเจนนถึงความมุ่งหมายของผู้แต่งที่แสดงให้เห็นถึงการตระหนักถึงอนิจจัง ความไม่เที่ยงของชีวิตและสรรพสิ่ง อาทิตัวบท

“ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด	คิดถึงบาทบพิตรอดิศร
ไฉ่ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร	แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น
พระนิพพานปานประหนึ่งศรัทธาขาด	ด้วยรู้ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ
ทั้งโรคไข้กรรมชดวิบัติเป็น	ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพา”

(กรมศิลปากร, 2498, น. 2)

“ทั้งองค์ฐานรานร้าวถึงเก่าแก่	ผลอแยกยอดทรวดก็หลุดหัก
ไฉ่เจดีย์ที่สร้างยังร้างรัก	เสียดายนักนิกน่าน้ำตากระเด็น
กระนั้นหรือชื่อเสียงเกียรติยศ	จะมีหมดลวงนำทันตาเห็น
เป็นผู้ดีมีมากแล้วยากเย็น	คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น”

(กรมศิลปากร, 2498, น. 18)

จากตัวบท “แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น” แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งนั้นพบว่ามี การแปรเปลี่ยนของสภาพแวดล้อม อีกทั้งมีการกล่าวถึง “ผลอแยกยอดทุดก็หลุดหัก” ซึ่งเป็นการบรรยายถึงความเสื่อมไปของสิ่งปลูกสร้างที่พบเห็นในที่นี้คือ เจดีย์ภูเขาทอง สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงคติที่ว่า ทุกอย่างในโลกนี้ไม่แน่นอน และการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมชาติที่สรรพสัตว์ต้องเผชิญ นำไปสู่การฝึกจิตให้เข้าใจและยอมรับ ในความไม่เที่ยงของชีวิต

นอกจากนี้ในขณะที่สุนทรภู่เกิดความรู้สึกภายในที่เกิดจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่พบเจอในชีวิต ณ ขณะนั้น โดยเฉพาะที่ต้องออกบวชด้วยเกรงพระราชอาญาจาก ความขัดเคืองกันมาแต่ครั้งรัชกาลก่อน ในขณะที่เดินทางจึงมักจะเปรียบเปรยกับ สภาพของธรรมชาติที่พบเห็น (กรมศิลปากร, 2529, น. 21) อาทิตัวบท

“จะยกหยิบธิดาเป็นที่ตั้ง
จึงจำลาอาวาสนิราศร้าง

ก็ใช้ถั่งแทนสดเห็นชัดขวาง
มาอ้างอ้างวิญญานในสาคร”
(กรมศิลปากร, 2498, น. 7)

“ดูน้ำวังกลิ้งเขียวเป็นเกลียวกลอก
บ้างพลุ่งพลุ่งวู่ววมเหมือนกงเกวียน
ทั้งหัวท้ายกรายแจวระชากรจ้วง
ไถเรือพันวนมาในสาชล

กลับกระชอกขาดจัดฉวัดเฉวียน
ดูเปลี่ยนแปลงนคว้างคว้างเป็นหว่างวน
ครรรไลล่องเลยทางมากกลางหน
ใจยังวนหวังสวาทไม่คลายคลา”

(กรมศิลปากร, 2498, น. 7)

การออกจากวัดแล้วลงเรือด้วยความ “อ้างอ้าง” และเมื่อเห็น “น้ำวังกลิ้ง” วนเวียนคว้างคว้างสุนทรภู่เปรียบเทียบกับความรู้สึกเหงาและความเว้งว่างในใจ จึงพบว่าจากตัวบทของสุนทรภู่มักมีการกล่าวถึงความทุกข์และความสุขสลับกันไปนั้น สะท้อนถึงความเป็นไปในโลกสมมติที่เต็มไปด้วยความไม่แน่นอนความไม่เที่ยงเป็น ความเป็นไปโดยการเกิดขึ้น และสลายไป คือ เกิดดับ ๆ มีแล้วก็ไม่มี มีความแปรปรวน

คือ เปลี่ยนแปลงแปรสภาพไปเรื่อย ๆ และเป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วคราว ตามหลัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของพระพุทธศาสนาซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดจักรวาลวิทยาที่ ความเป็นจักรวาลย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงหากมีกำเนิดขึ้น ย่อมดำรงอยู่ และเสื่อม สลายไป

5.2 การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

การหลุดพ้นจากสังสารวัฏเป็นการหลุดพ้นจากวงจรการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งเป็นกระบวนการที่จิตต้องเวียนเกิดและตายไปเรื่อย ๆ โดยขึ้นอยู่กับกรรมที่ได้ กระทำไว้ในอดีตและปัจจุบัน การหลุดพ้นนี้เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพื่อให้พ้นจากทุกข์และเข้าถึงสภาวะนิพพาน การหลุดพ้นตามแนวคิดจักรวาลวิทยา เป็นส่วนสำคัญในการสะท้อนความมุ่งหมายของผู้แต่งโดยแบ่งจักรวาลเป็นโลกแห่ง กิเลสที่มนุษย์ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏและโลกแห่งความสงบสุขหรือ “นิพพาน” ที่เป็นปลายทางของชีวิต (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2564, น. 183) อาทิตัวบท

“ขอเดชะพระเจดีย์ศรีมาศ

ข้าอุทิศมาเคารพอภิวันท์

บรรจุธาตุที่ตั้งนรังสรรค์

เป็นอนันต์อันสงส์ดำรงกาย”

(กรมศิลปากร, 2498, น. 14-15)

“ทั้งโลโกโธโสแลโมหะ

ขอพุ้งเฟื่องเรืองวิชาปัญญา

อีกสองสิ่งหญิงร้ายแลชายชั่ว

ขอสมหวังตั้งประโยชน์โพธิญาณ

ให้ชนะใจได้อย่าไหลหลง

ทั้งให้ทรงศีลขันธในสันดาน

อย่าเมาเมัวหมายรักสมครสมาน

ตราบนิพพานภาคนำให้ถาวร”

(กรมศิลปากร, 2498, น. 15)

จากตัวบท “พระเจดีย์ศรีมาศ” “อนันต์อันสงส์” จะพบว่าเจดีย์ภูเขาทองที่เป็น จุดหมายปลายทางของการเดินทางในนิราศเรื่องนี้ไม่ได้เป็นเพียงจุดหมายปลายทาง

ทางกายภาพ แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ทางจิตวิญญาณที่สะท้อนถึงการบรรลุถึงสภาวะแห่งความสงบสุข “โพธิญาณ” ดังปรากฏเทียบเคียงได้ในนิธิกถสูตรที่กล่าวว่า

“ขุมทรัพย์ที่ผู้ใดจะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม ผังไว้ดีแล้ว ด้วยทาน ศีล สัญญะ และทมะ ในพระเจดีย์ (บริโกทเจดีย์ อุเทสิทเจดีย์ ธาตุเจดีย์) พระสงฆ์ บุคคล แขนงที่มา หาในมารดา บิดา หรือพี่ชาย ขุมทรัพย์นี้ชื่อว่าผังไว้ดีแล้ว, คนอื่นขนเอาไปไม่ได้ จะติดตามคนผังตลอดไป, บรรดาทรัพย์สมบัติที่เขาจำต้องละไป เขาพาไปได้ เฉพาะขุมทรัพย์นี้เท่านั้น ขุมทรัพย์นี้ไม่ทั่วไปแก่คนเหล่านั้น ทั้งโจรก็ลักเอาไปไม่ได้, ผู้มีปัญญาควรทำแต่บุญที่จะเป็นขุมทรัพย์ติดตามตนตลอดไป, ขุมทรัพย์นี้ให้ผลอันน่าปรารถนาทุกประการแก่เทวดา และมนุษย์ คือเทวดาและมนุษย์ปรารถนาผลใด ๆ ผลนั้น ๆ ทุกอย่าง จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้, ความมีผิวพรรณงดงาม ความมีเสียงไพเราะ ความมีทรวดทรงสมส่วน ความมีรูปสวย ความเป็นใหญ่ ความเป็นบิรवार ความเป็นพระราชานิประเทศ ความเป็นอิสระ ความสุขของความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอันน่าพอใจ และแม้ความเป็นเทวราชของเทวดาในหมู่เทพทั้งหมด สมบัติของมนุษย์ ความยินดีในเทวโลกสมบัติคือนิพพานก็จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

(กรมการศาสนา, 2525, น. 8-9)

จะพบว่าเจดีย์ภูเขาทองในที่นี้เปรียบเสมือนภูมิที่สูงส่งและยากที่จะเข้าถึง เช่นเดียวกับนิพพานในพระพุทธศาสนาที่ต้องอาศัยความพยายามอย่างยิ่งเพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์ดังมีการกล่าวถึง “นิพพาน” การเผชิญหน้ากับสัจธรรมในชีวิต การเผชิญหน้ากับความจริงที่ว่าโลกนี้เต็มไปด้วยความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความทุกข์ (ทุกข์) และความไม่มีตัวตน (อนัตตา) และยอมรับ เข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นโดยปราศจากการปฏิเสธหรือการยึดติด เป็นเสมือนภาพแทนของความหลุดพ้นจากกิเลสหรือความทุกข์อันแท้จริง

นอกจากนี้การกล่าวถึงการเดินทางที่ต้องข้ามแม่น้ำไปยังสถานที่ต่าง ๆ ความยากลำบาก อาทิวัชพ

“แสนวิตกกอกเอ๋ยมาอ้างว้าง	ในทุ่งกว้างเห็นแต่แซมแซมสลอน
จนดึกดาวพราวพรางกลางอัมพร	กระเรียนร่อนร้องก้องเมื่อสองยาม
ทั้งกบเขียดเกรียดกรีดจิ้งหรีดเรื้อย	พระพายเฉื่อยฉิวฉิวระหวือหวาม
วังเวงจิตคิดคะเนงำพิงความ	ถึงเมื่อยามยังอุดมโสมนัส
สำรวจกับเพื่อนรักสะพรักพร้อม	อยู่แวดล้อมหลายคนปรนนิบัติ
ไฉ่ยามเข็ญเห็นอยู่แต่หนูพัด	ช่วยนั่งบดขยี้ให้ไม่ไกลกาย”

(กรมศิลปากร, 2498, น. 13)

จากตัวบท “แสนวิตกกอกเอ๋ยมาอ้างว้าง” และ “ยามเข็ญ” อันเป็นความยากลำบากในการใช้ชีวิตและการเดินทางดั้นด้นฝ่าขวากหนามเพื่อไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง จะพบว่าในลักษณะดังกล่าวเป็นการสื่อความถึงการพยายามข้ามผ่านโลกแห่งทุกข์ เพื่อไปสู่แดนแห่งความสงบสุข สุนทรภู่ได้เปรียบเทียบชีวิตของตนกับการเดินทางอันยาวนานที่เต็มไปด้วยความเหนื่อยยาก รวบรวมกับการพยายามข้ามผ่านสังสารวัฏไปสู่ภพใหม่ที่ดีกว่า

ความพยายามของสุนทรภู่ที่จะหลุดพ้นจากพันธนาการของความรู้สึกที่ทำให้เกิดความทุกข์ เป็นการปลดปล่อยตนเองจากความยึดมั่นในสิ่งที่ผ่านมาและมุ่งไปสู่ความสงบสุขในจิตใจ “นิพพาน” หรือการหลุดจากวงโคจรของจักรวาลตามแนวคิดจักรวาลวิทยา

5.3 การเวียนว่ายในสังสารวัฏ

การเดินทางในนิราศภูเขาทองสะท้อนถึงแนวคิดสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดในเชิงจักรวาลวิทยาโดยที่มนุษย์ต้องพบเจอทุกข์ สุข และความเปลี่ยนแปลงในตลอดการเดินทาง อาทิตัวบท

“ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด	คิดถึงบาทบพิตรอดิศร
ไฉ่ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร	แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น
พระนิพพานปานประหนึ่งศรัทธาขาด	ด้วยไร้ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ
ทั้งโรคซ้ำกรรมซ้ำขั้วบิตเป็น	ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพา”

(กรมศิลปากร, 2498, น. 2)

จากตัวบท “แต่ปางก่อนเคยเฝ้า” และ “พระนิพพาน” สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองเกี่ยวกับชีวิต ความไม่เที่ยง และวัฏจักรของสังสารวัฏ จากภาพจำของสุนทรภู่และบริบทที่เปลี่ยนแปลง โดยสุนทรภู่ใช้ตัวบทนี้เป็นเครื่องมือสะท้อนอารมณ์และความคิดเกี่ยวกับการพลัดพราก แต่ยังคงวนเวียนอยู่ในวัฏจักรของสังสารวัฏ ในที่นี้การกล่าวถึงรัชกาลที่ 2 ที่เคยได้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาททั้งนี้ จะเห็นว่าทรงยกย่องความฉลาดของสุนทรภู่ ต่อมาสุนทรภู่ก็ได้สร้างความชอบกลายเป็นกวีที่ทรงปรีชาอีกคนหนึ่ง ทรงตั้งเป็นที่ขุนสุนทรโวหารในกรมพระอาลักษณ์ พระราชทานที่ให้ปลูกเรือนอยู่ที่ได้ทำช้าง และมีตำแหน่งเฝ้า แม้เวลาเสด็จประพาสก็ทรงพระกรุณาโปรดให้ลงเรือพระที่นั่งเป็นพนักงานอ่านเขียนในเวลาทรงพระราชนิพนธ์บทกลอน (เครือวัลย์ ศรีรัตนลิ้ม, 2553, น. 20) ในขณะที่ “พระนิพพาน” นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการหลุดพ้นจากวงจรดังกล่าว

จะพบว่าการเดินทางของสุนทรภู่ที่เต็มไปด้วยอุปสรรคและความทุกข์ เหมือนกับการเดินทางของจิตวิญญาณที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ แม้แต่คนที่ เคารพรักษารอบกาย ดังตัวบท

“สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ

มั่นกำเนิดเกิดชาติใดใด

สิ้นแผ่นดินขอให้สิ้นชีวิตบ้าง

เหลืออาลัยใจตรมระทมทวี่

ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย

ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี

อย่ารู้ร้างบงกชบทศรี

ทุกวันนี้ก็ซังตายทรงกายมา”

(กรมศิลปากร, 2498, น. 10)

จากตัวบทนี้สะท้อนถึงความจงรักภักดีและความทุกข์ระทมจากการสูญเสียพระมหากษัตริย์หรือผู้เป็นที่เคารพรักอย่างลึกซึ้ง การใช้คำว่า “สิ้นแผ่นดิน” แสดงถึงความรู้สึกว่างเปล่าเมื่อแผ่นดินเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งอาจหมายถึงการสิ้นสุทธรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ที่ผู้ประพันธ์เกิดทุน ปราบกฏแนวคิดความผูกพันข้ามภพชาติในการกล่าว “มั่นกำเนิดเกิดชาติใดใด ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี” แสดงถึงแนวคิดเรื่องการเวียนว่าย

ตายเกิดและความปรารถนาจะคงอยู่ในสถานะของผู้รับใช้ แม้ว่าจะต้องเกิดใหม่อีก ก็ภพก็ชาติก็ตาม และ “เหลืออาลัยใจตรมระทมทวี่ ทุกวันนี้ก็ซังตายทรงกายมา” บรรยายถึงสภาพจิตใจที่หม่นหมองและความรู้สึกเหมือนตายทั้งเป็น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสุนทรภู่เกี่ยวกับความไม่เที่ยงและทุกข์ในสังสารวัฏ ดังนั้นจึงพบแนวคิดเรื่องการเกิดใหม่และความจงรักภักดีที่ไม่สิ้นสุด ที่สะท้อนถึงความผูกพันกับผู้เป็นที่รัก แม้จะต้องเวียนว่ายตายเกิดก็ตาม

การเดินทางใน *นิราศภูเขาทอง* สะท้อนให้เห็นการเปรียบเทียบระหว่างทางโลกและทางธรรม โดยชี้ให้เห็นว่าความสุขทางโลก แม้จะมีอยู่ แต่เป็นเพียงความสุขชั่วคราวและไม่ยั่งยืน ในขณะที่ความสงบจากการเดินทางทางธรรมและการปล่อยวาง เป็นสิ่งที่ลึกซึ้งกว่า ข้อความนี้สะท้อนแนวคิดในพระพุทธศาสนาที่มองว่าโลกเป็นเพียงที่พักชั่วคราวในจักรวาล การยึดติดกับโลกจึงเท่ากับการยึดติดกับจักรวาลและสังสารวัฏ ซึ่งนำไปสู่ความทุกข์และขัดขวางการเข้าถึงความสุขที่แท้จริงในนิพพาน ซึ่งเป็นการหลุดพ้นจากวงจรของวัฏสงสารและจักรวาลตามแนวคิดจักรวาลวิทยา

7. สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษานิราศภูเขาทอง ซึ่งศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในมิติทางพระพุทธศาสนาในนิราศภูเขาทอง โดยใช้ข้อมูลตัวบทจากหนังสือนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ โดยนิราศภูเขาทองเป็นวรรณกรรมนิราศขึ้นเอกของสุนทรภู่ที่แต่งขณะบวชเป็นพระภิกษุที่วัดราชบูรณะ เพื่อเล่าเหตุการณ์การเดินทางจากวัดราชบูรณะไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง ในปี พ.ศ.2373 โดยมีเนื้อหาพรรณนาอาลัยอาวรณ์ถึงความทุกข์ยากที่ต้องระหกระเหินร่อนหลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2561, น. 12)

ผลการศึกษาพบว่านิราศภูเขาทองปรากฏแนวคิดจักรวาลวิทยาในมิติทางพระพุทธศาสนา ประการแรกพบความเป็นอนิจจังของชีวิตโดยผู้แต่งให้ความสำคัญกับการพรรณนาถึงธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสภาวะไม่เที่ยง

หรืออนิจจัง และความยึดมั่นที่ไม่คงทนในโลกนี้ เป็นไปตามคติพระพุทธศาสนาที่เชื่อในความไม่แน่นอนของทุกสรรพสิ่ง ประการที่สองพบการหลุดพ้นจากสังสารวัฏผ่านการเดินทางไปยังภูเขาทองของสุนทรภู่เป็นการสื่อถึงเป้าหมายที่แท้จริงในชีวิตมนุษย์ นั่นคือการก้าวข้ามโลกแห่งวัฏสงสารไปสู่ความสงบสุขที่ยั่งยืน รวมทั้งความพยายามไปสู่การหลุดพ้นในระดับหนึ่งโดยใช้สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับภูเขาทอง ซึ่งสะท้อนถึงวัฏจักรของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และเป้าหมายของการพ้นทุกข์หรือหลุดพ้นจากวงโคจรของจักรวาลนั้นคือนิพพาน และประการสุดท้ายคือการเวียนว่ายในสังสารวัฏเป็นการเข้าใจชีวิตผ่านการเดินทางที่เต็มไปด้วยการเรียนรู้ การเผชิญกับอุปสรรค และการตระหนักรู้ในความไม่แน่นอนของโลก การเดินทางของสุนทรภู่ไม่ใช่เพียงแค่การเคลื่อนที่ทางกายภาพ แต่เป็นการเดินทางทางจิตวิญญาณเพื่อเผชิญกับความเป็นจริงของชีวิต ผ่านการนำเสนอภาพลักษณ์ของจักรวาลที่เต็มไปด้วยความไม่แน่นอนและความงามของโลกที่แฝงด้วยสัจธรรม และสะท้อนมุมมองที่ลึกซึ้งต่อจักรวาลและความหมายของชีวิตในมุมมองพระพุทธศาสนา ผ่านการใช้ภาพพจน์และถ้อยคำที่มีพลัง และสะท้อนมายาคติของชีวิตที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาอันเป็นการเวียนว่ายในสังสารวัฏตามแนวคิดจักรวาลวิทยา

จักรวาลวิทยาในนิราศภูเขาทองสะท้อนแนวคิดที่ว่าทุกสรรพสิ่งในจักรวาลล้วนเปลี่ยนแปลง ไม่มีสิ่งใดยั่งยืน โดยสุนทรภู่ใช้ธรรมชาติและสถานที่ที่พบเจอตลอดการเดินทางเป็นสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ทำให้ผู้อ่านตระหนักว่าความทุกข์ (ทุกข์) อันเกิดจากความไม่แน่นอนของชีวิต ทั้งการสูญเสียความรักและการต้องเผชิญกับความเหงา ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธธรรมที่กล่าวถึงความทุกข์และการยึดติดในโลกวัตถุ ในขณะเดียวกันแนวคิดเรื่องการปล่อยวาง ซึ่งเป็นเส้นทางนำไปสู่ความสงบสุขของจิตใจ (นิพพาน) โดยเมื่อผู้แต่งได้พรรณนาอาลัยอาวรณ์ถึงความจริงของชีวิต ก็ได้แสดงความพยายามที่จะปล่อยวางจากความทุกข์และความยึดมั่นทั้งในด้านอารมณ์และความปรารถนาทางโลก สะท้อนให้เห็นถึงการแสวงหาความสงบและการพ้นจากวงจรแห่งทุกข์ตามหลักพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ นิราศภูเขาทอง เป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าในด้านวรรณศิลป์และการสอนจริยธรรม ได้รับคัดเลือกให้เป็นวรรณกรรมในแบบเรียนของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เนื่องด้วยเหตุผลหลายประการ อาทิ มีเนื้อหาในการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม เช่น สอนให้เข้าใจถึงความไม่จีรังของชีวิตและการยอมรับความเปลี่ยนแปลง การสะท้อนความทุกข์ ความเหงา และปรัชญาทางพุทธศาสนาเหมาะสำหรับผู้เรียนในช่วงวัยรุ่นที่เริ่มพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์และการตั้งคำถามเกี่ยวกับชีวิต การเชื่อมโยงแนวคิดในเรื่องกับการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และศาสนา ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจที่ครอบคลุมและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น การส่งเสริมการเรียนรู้วิถีคิดที่ลึกซึ้งและการพิจารณาธรรมชาติของชีวิตการเปรียบเทียบระหว่าง “ทางโลก” และ “ทางธรรม” ในเรื่อง ช่วยพัฒนาทักษะการเปรียบเทียบและการตีความ มีการสำรวจความรู้สึกลึกซึ้ง เช่น ความเหงาและการปล่อยวาง สอดคล้องกับพัฒนาการทางอารมณ์ของวัยรุ่นที่เริ่มค้นหาตัวตนและความหมายของชีวิต ดังนั้น นิราศภูเขาทอง จึงมีความเหมาะสมต่อพัฒนาการของผู้เรียนในวัยนี้ ที่เนื้อหาช่วยเสริมสร้างทักษะภาษา การคิดวิเคราะห์ และการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรม อีกทั้งยังสนับสนุนการปลูกฝังความภาคภูมิใจในวรรณกรรมและวัฒนธรรมไทยอย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปได้ว่า แนวคิดจักรวาลวิทยาใน นิราศภูเขาทอง ของสุนทรภู่สะท้อนถึงความตระหนักในธรรมชาติของจักรวาลตามคติพระพุทธรศาสนา โดยเน้นการยอมรับในความไม่เที่ยงและการปล่อยวางจากความยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ วรรณคดีเรื่องนี้จึงมิได้เป็นเพียงการบันทึกการเดินทาง แต่ยังแฝงสัจธรรมอันลึกซึ้งและหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (2525). *พระไตรปิฎกไทย (ฉบับหลวง) (พิมพ์ครั้งที่ 4)*. ผู้แต่ง.
- กรมศิลปากร. (2498). *นิราศภูเขาทองของสุนทรภู่*. ม.ป.พ.
- กรมศิลปากร. (2529). *200 ปีรัตนโกสินทร์*. อมรินทร์การพิมพ์.
- เครือข่าย ศิริรัตนลิ้ม. (2553). *คุณค่าและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมของสุนทรภู่ : กรณีศึกษา นิราศภูเขาทอง และนิราศเมืองเพชร [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย]*. e-Thesis Central Library Mahachulalongkornrajavidyalaya University. <https://e-thesis.mcu.ac.th/storage/gOVRPgS1ocp5V9sRKJn6JHxhYIWwf5SYV7NfNRf1.pdf>
- ธนพล จุลกะเศียน. (2562). *จักรวาลวิทยาในวรรณกรรมประเภทไตรภูมิสุคติปะแบบจัดวางที่มีปฏิสัมพันธ์กับการรับรู้ของมนุษย์ [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยบูรพา]*. BUUIR คลังปัญญามหาวิทยาลัยบูรพา. https://digital_collect.lib.buu.ac.th/dcms/files/57810072.pdf
- พระครูวิจิตรธรรมมาตร (เรียน ดิสุสวโธ), สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา, และ อัจฉริยะ วงษ์คำขาว. (2562). การสังเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 6(4), 427-438. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jg-mcukk/article/view/228780/162984>
- พิน ดอกบัว. (2550). *พุทธปรัชญาแห่งชีวิต*. ศยาม.
- ระวี ภาวิไล. (2543). *โลกทัศน์ ชีวทัศน์ เปรียบเทียบ วิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนา*. สหธรรมิก.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2564). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (พิมพ์ครั้งที่ 35)*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2548). *แนวทางการอ่านวรรณคดีและวรรณกรรม เล่ม 3*. โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.

- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2561). หนังสือเรียน รายวิชาภาษาไทย
วรรณคดีวิจักษ์ ชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 1. โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว.
- สุภาพร พลอยเล็ก. (2557). การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์
วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต,
มหาวิทยาลัยศิลปากร]. Silpakorn University Repository : SURE.
[https://sure.su.ac.th/xmlui/bitstream/handle/123456789/329/
Fulltext.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://sure.su.ac.th/xmlui/bitstream/handle/123456789/329/Fulltext.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
- Harrison, E. (2012). *Cosmology: The science of the universe* (6th ed.).
Cambridge University Press.
- Ryden, B. (2006). *Introduction to Cosmology*. The Ohio State University,
Department of Astronomy.